

การวิเคราะห์พญาแถนตามแนวคิดเรื่องเทพในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

An Analysis of Phaya Than Based on the Concept of Deva in Theravada Buddhist Philosophy

นิติกร วิชขุมา

Nitikorn Wichuma

นักวิชาการอิสระ

Independent scholar

E-mail: jacknitikorn2517@gmail.com

Received: 6 October 2022; Revised: 18 November 2022; Accepted: 27 November 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพญาแถนตามแนวคิดเรื่องเทพในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าพญาแถน เป็นความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษที่สร้างวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาและคติความเชื่อที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทย และพญาแถนแบ่งเป็น 2 ประเภทตามบทบาท คือ 1) แถนหลวง เป็นเทพผู้สูงสุด เป็นผู้สร้างโลก มนุษย์ และสรรพสิ่ง และ 2) แถนบริวาร เป็นเทพที่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งของพญาแถน ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทได้แบ่งเทพเป็น 3 ประเภท คือ 1) สมมติเทพ เทพโดยสมมติขึ้น 2) อุปัตติเทพ เทพโดยกำเนิด และ 3) วิสุทธิเทพ เทพโดยความบริสุทธิ์ เทพในที่นี้หมายถึงอุปัตติเทพ ผู้ที่ถือกำเนิดเทวภูมิ ประกอบด้วย เทวโลกชั้นกามาวจรภูมิ 6 ชั้น และพรหมโลก 20 ชั้น มี รูปาวจรภูมิ 16 ชั้นและอรุพาจรภูมิ 4 ชั้น อุปัตติเทพเกิดขึ้นจากผลของกุศลกรรม มีการรักษาศีลกรรมบถและการเข้าถึงฌานสมาบัติ ซึ่งพญาแถนตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท สรุปได้ว่า แถนหลวงหรือพญาแถนหมายถึงพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และแถนบริวาร หมายถึง ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ส่วนแถนที่สามารถให้คุณและโทษทั้งในด้านดีและด้านร้ายเทียบได้กับท้าวปรนิมิตตวสวัตตีเทพผู้ปกครองในสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตตี

คำสำคัญ: พญาแถน, เทพ, พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This article aims to study Phaya Thaen according to the concept of deities in the Buddhist philosophy. The results of the study showed that Phaya Tan is a belief in ancestral spirits that create culture, traditions, wisdom, and beliefs that are important to the way of life of Thai people. Phaya Tan is divided into two types according to their roles: 1) Than Luang is the supreme deity. is the creator of the world, human beings, and everything. In Theravada Buddhist philosophy, there are 3 types of deities: 1) assumption deities, fictitious deities, 2) upapattitheps, natural deities, and 3) Visuddhitheps, pure deities. Devi in this research refers to Upapattithep. In this study, deity refers to the one who was born in the realm of the gods, which included the six levels of the Kamavajorn realm's celestial realm and the 20 realms of the realm of existence, as well as the four realms of the realm of the devas. There are precepts and access to meditation. According to the concept of deity in Theravada Buddhist philosophy, it can be concluded that Than Luang or Phaya Tan means Indra in the Tavatimsa Heaven and his followers mean the four Chatu Lokban Thao in the Chatumaharachika Heaven. Paranimmitavasavati, the ruler of Paranimmita heaven, is comparable to the elves who can bring you and harm you in both good and bad ways.

Key words: Phaya Thaen, Deity, Theravada Buddhist Philosophy

บทนำ

มนุษย์ในยุคแรกๆ มีความเชื่อต่ออำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสของมนุษย์ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เพราะปัญญาของมนุษย์ในยุคนั้นยังไม่รู้เท่าทันในปรากฏการณ์นั้นๆ จึงคิดว่ามีผู้มีอำนาจและสามารถให้คุณให้โทษกับมนุษย์อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านั้น ต่อมาความเชื่อนี้ก็ได้กลายมาเป็นศาสนาประเภทเทวนิยม ในโลกฝั่งตะวันออกจะพบความเชื่อนี้เกิดขึ้นในประชาชนที่เป็นชนเผ่าโบราณในอินเดียหลายๆ เผ่า ความเชื่อเหล่านั้นได้พัฒนามาจนเห็นชัดเจนในยุคของชนเผ่าดราวิเดียนซึ่งมีความเชื่อแบบคนโบราณทั่วไป คือเชื่อถือในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติทั่วไป เช่น ภูต ผี เทวดา ต้นไม้ ภูเขาสูง โดยพวกเขาเชื่อว่าในธรรมชาติเหล่านี้จะต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจลึกลับอยู่เบื้องหลัง ซึ่งสามารถดลบันดาลให้เกิดภัยพิบัติต่างๆ ขึ้น ต่อมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ก่อให้เกิดภัยพิบัติต่างๆ เหล่านั้นพวกดราวิเดียนสรุปลงไปว่า คือ พระเจ้า โดยพวกเขาบอกว่า ภัยพิบัติต่างๆ เกิดขึ้นเป็นการกระทำของพระเจ้า ที่สถิตอยู่บนยอดเขาไกรลาสที่มีหิมะปกคลุมอยู่ และเรียกชื่อพระเจ้าองค์นี้ว่า พระอิศวร (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2535) และพวกเขาจะทำพิธีบูชาเพื่อขอความสวัสดิมงคลแก่ตัวเอง โดยการเซ่นสรวงด้วยการฆ่าสัตว์บูชา ในขณะที่เดียวกันพวกเขาก็นับถือไฟ เพราะพวกเขาคิดว่าไฟคือสิ่งที่นำของบูชาจากมนุษย์สู่เทวดาด้วยการเผา โดยเมื่อไฟเผาสิ่งของที่นำมาบูชา สิ่งของนั้นจะแปรรูปเป็นควันลอยขึ้นไปสู่เทวดานั้นๆ ที่พวกเขารับเชื่อ (ประยงค์ แสนบูรณ, 2547) อำนาจความสุขให้แก่มนุษย์ ในยุคแรกๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นคือภูตผีหรือวิญญาณบรรพบุรุษของพวกเขาสองที่ตายไปแล้ว ต่อมาพัฒนามาเป็นเทวดาหรือเทพเจ้า และสุดท้ายพัฒนาการของสิ่งศักดิ์ของพวกดราวิเดียนในยุคนั้นก็มาถึงความเป็นพระเจ้าสูงสุด

บรรพบุรุษไทยก็ได้รับเอาความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติทั่วไป เช่น ภูตผี เทวดา ต้นไม้ ภูเขา สุนัขมาเคารพบูชาประเพณีปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ เพื่อความสงบสุขและความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินของตนเองและสังคม ซึ่งจะเห็นได้จากความเชื่อเรื่องแถนที่ชาวอีสานถือว่าเป็นเทวดาอยู่บนฟ้า นั่นก็คือ บรรพบุรุษตระกูลไทย-ลาว ที่อพยพมาจากจีนนั้นเองมีความเชื่อว่า พญาแถนมีบทบาทมากมายต่อมนุษยชาติ เช่น การสร้างโลก จัดให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีกฎเกณฑ์ กฎการลงโทษ เป็นต้น ส่วนบทบาทที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวมีต่อพญาแถนเช่น ความเคารพ ขอฟนเพื่อทำไร่ไถนา อ้อนวอนให้ช่วยเหลือเมื่อเจ็บป่วย เป็นต้น ทั้งนี้ คือ ความเชื่อของพวกเขามีต่อพญาแถน พญาแถน “ผีแถน” หรือ “ผีฟ้า” มักจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น ผีหลวง ผีไท้ ผีไทเทิง ผีแถน แถนหลวง แถนฟ้าคั่น แถนแนน แถนเคง แถนคาย แถนเคาะ แถนซัง แถนเลือก แถนซี แถนสิ่ว แถนแม่นาง หรือ เทวดาฟ้าแถน เป็นต้น และดูเหมือนว่าชื่อดังกล่าวจะมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชนนั้นๆ (สุเทพ ไชยจันทร์, 2557) ความเชื่อเรื่องแถนยังอยู่คู่กับสังคมไทยอีสานมาจนถึงปัจจุบัน

สังคมไทยเป็นสังคมที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา คำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาสอนให้พุทธบริษัทเชื่อในการกระทำของตนเองเป็นหลัก พุทธศาสนาไม่สนับสนุนให้มีการอ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ จึงมีคำถามตามมาว่าทำไมความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องเทพเจ้าต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม พุทธศาสนาในประเทศไทยจึงยังมีอยู่มาจนถึงปัจจุบัน จากปัญหาที่กล่าวมาผู้เขียนจึงเสนอบทความเรื่องการวิเคราะห์พญาแถนตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อศึกษาแนวคิดความเชื่อเรื่องเทพในพุทธศาสนาว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเทพขนาดไหนและพญาแถนตามความเชื่อของพุทธศาสนาคือเทพองค์ไหน

พัฒนาการของแนวคิดเรื่องพญาแถน

1) ความหมายของพญาแถน

พญาแถนหรือผีฟ้าหรือผีแถนนั้น ชาวอีสานมีความเชื่อว่าเป็นเทวดามากกว่าเป็นผี ผีฟ้าจึงเป็นผีที่อยู่ระดับสูงกว่าผีชนิดอื่นๆ ส่วนแถนนั้น มีความเชื่อว่าเป็นคำเรียกรวมถึงเทวดา และแถนที่ใหญ่ที่สุดคือ “แถนหลวง” ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอินทร์ ผีฟ้าหรือผีแถนนั้นแต่ละพื้นที่มีการเรียกที่แตกต่างกันไป และมีความเชื่อว่าผีฟ้าสามารถที่จะดับทุกข์เข็ญหรือทำลายล้างอุปสรรคทั้งปวงได้ และสามารถที่จะช่วยเหลือมนุษย์ที่เดือดร้อนได้ การที่มนุษย์เกิดการเจ็บป่วยนั้นเนื่องจากไปละเมิดต่อผี การละเมิดต่อบรรพบุรุษ การรักษาต้องมีการเชิญผีฟ้ามาลงสถิตอยู่ในร่างของคนทรง เรียกว่า “ผีฟ้า นางเทียน” ในการลำผีฟ้าของชาวอีสานนั้นมีองค์ประกอบ ทั้งหมด 4 ส่วนคือ หมอลำ ผีฟ้า หมอแคน ผู้ป่วย และเครื่องคาย

ความเชื่อเรื่องแถนนี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน ดังข้อความตอนหนึ่งใน พงศาวดารล้านช้างว่า “กาลเมื่อก่อนนั้น ก็เป็นดินเป็นหญ้าเป็นฟ้าเป็นแถน ผีและคนเที่ยวไปมาหากันบ่ขาด” (กรมศิลปากร, 2506) แสดงให้เห็นว่ามนุษย์แต่ครั้งโบราณมาก็มี การนับถือแถน คือ ผี หรือเทวดา ซึ่งเชื่อว่าผู้มีอำนาจสูงสุดคือแถนอยู่บนสวรรค์ มีลักษณะเป็นเทพผู้สร้าง ให้กำเนิดมนุษย์สร้างสรรค์สิ่งในโลก รวมถึงดิน น้ำ ลม ไฟ แถน เป็นผู้สร้างจึงเป็นเทพ เทวดา หรือผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ และที่สำคัญคือ ลงโทษและให้อภัยมนุษย์ ความเชื่อของคนในยุคนั้น เชื่อว่าแถนบนสวรรค์มีหลายองค์คอยทำหน้าที่ต่างๆ กัน เช่น แถนฟ้าคั่น แถนแต่ง แถนหล่อ ฯลฯ แถนเหล่านี้มีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันไป โดยมีพญาแถน เป็นหัวหน้าแถนปกครองอยู่ในเมืองแถน ดังนั้นจึงแสดงว่าแถนก็คือฟ้า (อยู่บนสวรรค์) ฟ้าก็คือเทวดา และเป็นที่น่าสังเกตว่าจีนนับถือ เทียน คือ ฟ้า เป็นพระเจ้า ที่บันดาลอะไรๆ ให้แก่มนุษย์ คำว่า เทียน กับ แถน มีสำเนียงที่ใกล้เคียงกัน จึงมีนักคิดกระแสใหม่มีความเชื่อว่า แถน เป็นชื่อของอาณาจักรเทียน ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของจีน

ความเชื่อเรื่องแถนนี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามา “ความเชื่อเรื่องแถนนี้สืบทอดมาตั้งแต่ยุคไทยสมัยน่านเจ้าอาณาจักรของจีน” ชาวจีนมีความยึดมั่นนับถือผีบรรพบุรุษ เล่ากันสืบมาว่า ในราชวงศ์ซาง เรียก สางไท่ ผู้สูงสุดเป็น 1 ใน 5 ของเทพบุตรทั้ง 5 ของจีน (Five Ti) ชาวจีนยกย่องเสมอเทพเจ้า เพราะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่รวมจีนเป็นปึกแผ่น แม้คนในราชวงศ์ซาง ตายไปแล้วก็คงนับถือเป็นผีซาง ต่อมาราชวงศ์เจาได้ทำลายราชวงศ์ซางลง ราชวงศ์เจา นับถือเทียน (Son of heaven) ถือว่าเป็นเทพผู้สูงกว่าสาง ประชาชนจึงหันมานับถือ เทียนแทน

ในตำนานทิดใต้ของ หมอสมิทโยช (ภริยา โขติกันตะ, 2531) กล่าวถึงหัวเมืองจีนฝ่ายใต้บัดนี้เรียกยูนนาน แต่ก่อนเรียกว่าเทียนนั้นมีขุนนางจีนชื่อ ของเกียว (โหดร้ายเก่งกล้าในการรบ) ได้ตั้งตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แล้วตั้งชื่อว่า เทียน หรือ ถิน (แถน ประมาณ ค.ศ. 122 พ.ศ. 421) เมื่อถึง พ.ศ. 456 เมืองแถนตกเป็นเมืองขึ้นของจีนราวๆ พ.ศ. 551 จีนยกทัพมาปราบกบฏ ฆ่าคน ฆ่าแถนตายมากมาย ชาวไทยจึงเริ่มอพยพตามลำน้ำโขง ส่วนในตำนานของมองซิเออร์เตเรียน ว่าด้วยเรื่องแถน คือ เมื่อ พ.ศ. 400 เศษๆ พระเจ้าแผ่นดินเจียนราชวงศ์ฮั่น ทรงพระนามว่าวุ่ตี้ให้ขุนนางมาตรวจถึง เมืองแถนหรือเทียนคือฮุนหน่า ซึ่งมีเมืองหลวงชื่อ เป้งงายและอาณาจักรอ้ายลาวตอนใต้ (พระยาประชาภิจักรจักร, 2507)

ตามแนวคิดกระแสใหม่นี้จึงสรุปได้ว่า “แถน” ที่ชาวอีสานถือว่าเป็นเทวดาอยู่บนฟ้านั้นก็คือ บรรพบุรุษตระกูลไทย-ลาว ที่อพยพลงมาจากจีนนั่นเองมีความเชื่อว่า พญาแถนมีบทบาทมากมายต่อมนุษยชาติ เช่น การสร้างโลก จัดให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีกฎเกณฑ์ กฎการลงโทษ เป็นต้น ส่วนบทบาทที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวมีต่อพญาแถนเช่น ความเคารพ ขอฟนเพื่อทำไร่ไถนา อ้อนวอนให้ช่วยเหลือเมื่อเจ็บป่วย เป็นต้น ทั้งหมดนี้คือ ความเชื่อของพวกเขามีต่อพญาแถน

“พญาแถน” “ผีแถน” หรือ “ผีฟ้า” มักจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น ผีหลวง ผีไท่ ผีไทเทิง ผีแถน แถนหลวง แถนฟ้าคั่น แถนแนน แถนเคง แถนคาย แถนเคาะ แถนซัง แถนเลือก แถนซี แถนลั่ว แถนแม่นาง หรือ เทวดาฟ้าแถน เป็นต้น และดูเหมือนว่าชื่อดังกล่าวจะมีนัยความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชนนั้นๆ (สุเทพ ไชยจันทร์, 2557)

ในความเชื่อของสังคมล้านช้างนั้น เชื่อว่าผีที่ยิ่งใหญ่กว่าผีทั้งหลายนั้นคือ ผีแถน มีลักษณะเป็นเทพมากกว่าเป็นผี นั่นคือผีแถนเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ให้แก่โลก คงปรากฏอยู่ในนิทานเรื่องขุนบรม และยังเชื่อว่ามนุษย์นั้น ติดต่อกับแถนได้ในสมัยก่อน เช่น อาจจะขอร้องให้ พญาแถนช่วยเหลือดับยุคเข็ญ แก่มนุษย์โลกได้ แต่ภายหลังพญาแถนอดทนต่อความรำคาญของพวกมนุษย์ไม่ไหวจึงไม่ยอมให้ติดต่อกันอีก นอกจากนี้ชนชั้นผู้ปกครองมีเชื้อสายสืบมาจากพญาแถนอีกด้วยแม้ว่าปัจจุบันนี้ความเชื่อเรื่องแถนหลายกระแสความคิดด้วยกันไม่ว่าจะเป็นแนวคิดตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ทางนิรุกติศาสตร์ ทางคติชนวิทยา ทางศิลปะ ฯลฯ แต่แนวคิดความเชื่อดั้งเดิมที่ว่าแถนคือ เทพบนสวรรค์ สามารถให้คุณและให้โทษได้ ก็ได้เลือนรางหายไป เนื่องจากความเชื่อนี้สืบทอดมาเป็นเวลานาน จึงทำให้มีอิทธิพลเหนือจิตใจคนอีสาน อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างในการแสดงออกไปในรูปแบบของการประกอบพิธีกรรม เพราะภาวะแวดล้อมแตกต่างไปจากเดิม กระนั้นก็ตามแนวคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับแถนก็ยังคงมีอยู่ในสังคมอีสาน นับแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้างในลักษณะของนิยายปรัมปรา ในวรรณกรรมประเพณีนิทาน และในพิธีกรรมและประเพณีที่นำมาศึกษา

2) ประเภทของพญาแถน

กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวมีความเชื่อว่าพญาแถนมีบทบาทต่อชีวิตของพวกเขามากมาย บทบาทแต่ละอย่างนั้นมีความสำคัญต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของพวกเขามาก อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะทราบถึงบทบาท

เหล่านั้น “พญาแถน” ตามความเชื่อของกลุ่มชนชาติพันธุ์ไทย-ลาว ที่เชื่อว่า พญาแถนที่แสดงบทบาทต่างๆ นั้นมี 2 ประเภท คือ

ก. แعنหลวง คำว่า “แعنหลวง” หมายถึง เทพเจ้าผู้สร้างโลกสร้างสรรค์สิ่งในโลก และคำนี้มีชื่อเรียกในนิทานเรื่องขุนบรม “แถนฟ้าขึ้น” แต่ในพงศาวดารล้านช้างเรียกว่า “พญาแถนหลวง” (กรมศิลปากร, 2506) พญาแถนหลวงหรือแถนฟ้าขึ้นมีความหมายตรงกัน (ธวัช ปุณโณทก, 2530) กล่าวคือ พญาแถน ได้แก่ เทพเจ้าหรือพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดเปรียบเทียบกับพรหมในศาสนาฮินดูหรือพระยะโฮวาในศาสนาคริสต์ หรือพระอัลเลาะห์ในศาสนาอิสลาม ความเชื่อเรื่องพญาแถนนั้นปรากฏในชาวไทยภาคเหนือ ชาวไทยใหญ่ในพม่า ชาวจีนในสิบสองปันนา ชาวไทยในภาคอีสานและประชาชนในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ธวัช ปุณโณทก, 2530) ความเชื่อนี้ได้ถือสืบทอดกันมาหลายพันปีของประชาชนในประเทศต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้น พญาแถนคือ พระเจ้าสูงสุดตามความเชื่อของกลุ่มชนชาติพันธุ์ไทย-ลาว

ข. แعنบริวาร คำว่า “แعنบริวาร” หมายถึง แعنที่มีศักยภาพน้อยกว่าพญาแถนและปฏิบัติการตามหน้าที่ที่พญาแถนบัญชา กลุ่มชนชาติพันธุ์ไทย-ลาวมีความเชื่อว่า แعنบริวารที่จะกล่าวต่อไปนี้มีบทบาทและหน้าที่ที่จะสนองคำบัญชาของพญาแถนแตกต่างกัน แعنบริวารแต่ละองค์ก็จะมีบทบาทและหน้าที่เป็นของตัวเอง ดังนี้ (ภิรณัย โชติกันตะ, 2531) 1) แعنหล่อ คือ แعنที่มีหน้าที่หล่อรูปรางและใบหนามนุษย์ให้มีความแตกต่างกันลงมาเกิด 2) แعنแต่ง คือ แعنที่มีหน้าที่ประสาทวิชาความรู้ต่างๆ ให้แก่มนุษย์ เช่น การทอไหม เลี้ยงไหม ตีเหล็ก สถาปัตยกรรม การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น 3) แعنถม แعنตรง แعنเถือก แعنหุือคือ แعنประจำ 4) ทิศช่วยชี้ภูมิประเทศอันดีในการตั้งเมือง การเพาะปลูก การพัฒนาบ้านเมือง เป็นต้น 5) แعنคำ คือ แعنผู้ทำหน้าที่ในการสงคราม 6) แعنซัง คือ แعنผู้ทำหน้าที่ในการตัดสินพิจารณาคนดี คนชั่ว หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นเทพผู้รักษาความยุติธรรมนั่นเอง 7) แعنแพน คือ แعنผู้ทำหน้าที่สอนศิลปะ การละเล่น การร้องรำ การกวีและดนตรี 8) แعنลม คือ แعنผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์และองค์พญาแถน เช่น การนำข้อความต่างๆ ของมนุษย์ ไปกราบทูลองค์พญาแถน 9) แعنแนน คือ แعنผู้ทำหน้าที่ในการรักษาภูมิคุ้มกันและสายแนนของมนุษย์ในสวนแนน ของพญาแถนบนเมืองสวรรค์

แعنบริวารเหล่านี้คือแعنที่พญาแถนหลวงได้ส่งลงมาโลกมนุษย์เพื่อช่วยขุนบรมในการพัฒนาบ้านเมืองที่ขุนบรมปกครองอยู่ดังข้อความว่าเมื่อนั้นพญาแถนหลวงจึงให้แعنแต่ง และวิษณุกรรมลงมาแต่งแปงแก่เขา แعنแต่งจึงมาแต่ยามให้ทำไร่ ทำนา ปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกลูกไม้ หักมันทั้งมวลอันจักควรกิน (กรมศิลปากร, 2506) เป็นต้น จากคติความเชื่อนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำบุญบั้งไฟเพื่อ “ถวญแถน” หรือถวญแถน แต่ในนิทานเรื่องพญาคันคากกล่าวว่า ทวงสัญญาแถน ถ้าไม่ทำบั้งไฟถวญแถน ฝนจะไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวอีสานจึงนิยมทำบั้งไฟทุกหมู่บ้าน โดยถือเป็นงานประจำปีเลยทีเดียว (อุดม บัวศรี, 2546)

3) บทบาทของพญาแถน

3.1) พญาแถนในสถานะเทพเจ้า ความเชื่อในองค์พญาแถนว่าทรงเป็นเทพเจ้าหรือทรงเป็นเทวดาผู้ทรงอิทธิฤทธิ์มีอำนาจสูงสุด ความเป็นเทพเจ้าสูงสุดของพญาแถนประการหนึ่งได้มีปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองล้านช้างความว่า “กาลเมื่อก่อนนั้น ก็เป็นดินเป็นหญ้า เป็นฟ้าเป็นแถน ผีและคนเที่ยวไปหากันบาขาด” (กรมศิลปากร, 2506) ทัศนะคนอีสานต่อพญาแถนในฐานะเป็นเทพเจ้าหรือเทวดาสูงสุดมีอำนาจในการดลบันดาล มีปรากฏทั่วไปในนิทานและเรื่องเล่าปรัมปรา เช่น เรื่องพระยาคนคากได้กล่าวถึงอำนาจในการดลบันดาลสรรพสิ่งในธรรมชาติ ทำให้ไม่มีน้ำฝนตกลงมายังโลกมนุษย์เป็นเวลาเจ็ดปีจนสัตว์ทั้งหลายนั้นได้รับความยากลำบาก (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2521) ชาวอีสานมีความเชื่อว่าคนที่เป็ญคู่กันและอยู่ร่วมกัน เป็นเพราะเคยเป็นคู่ครองกันมาแต่ชาติปางก่อน ส่งผลมาจนถึงปัจจุบันว่าจะต้องเป็นคู่ครองหรือเป็นเนื้อคู่กันอีก ประการ

สำคัญคือเวลาจุติจากสวรรค์ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ ปกติจะตามเส้นเชือกที่เรียกว่า “สายแนน” หรือ “สายนึ่งสายแนน” ลงมา เมื่อมาถึงโลกมนุษย์แล้วจะแยกย้ายกันไปปฏิสนธิในครรภ์มารดาของแต่ละคน ซึ่งอาจจะอยู่ใกล้ไกลกันบ้าง เกิดในที่เดียวกันบ้าง ต่างถิ่นต่างแดนกันบ้าง แม้แต่ต่างชาติต่างภาษาก็มี ถึงข้ามน้ำข้ามทะเลก็มีที่พลัดพรากจากกันไปนั้นเชื่อว่าเป็นเพราะเวรกรรมทำให้เกิด “ลมมิตตัตตพัตโตแจ ลมมิตตถพัตโตโคคนก้า” ถึงแม้จะไกลแสนไกลลำบากยากแค้นหรือมีอุปสรรคแค่ไหนก็ต้องได้อยู่ร่วมกัน หรือเป็นเพราะทำประโยชน์เกื้อหนุนกันในชาตินี้จึงทำให้เป็นเนื้อคู่กัน ในภาษาอีสานก็มีคำกล่าวในลักษณะที่สนับสนุนความเชื่อที่กล่าวมาคือคำว่า “คาดแต่แกน แนนแต่ฟ้า ไผห้ามกะบ่ฟิง”

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่าคนอีสานมีความเชื่อว่าพญาแผนเป็นคนสร้างให้มนุษย์มาเป็นคู่กันในเบื้องต้น คล้ายกันกับความเชื่อในเรื่องพรหมลิขิตของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พญาแผนไม่เพียงแต่เป็นผู้สร้างมนุษย์เท่านั้นยังสร้างให้ชายและหญิงเกิดมาเป็นคู่กันอีกด้วย โดยผ่านทางสายนึ่งสายแนนเป็นเครื่องเชื่อมให้มารักกันในชาติปัจจุบัน อันเป็นความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อเรื่องพญาแผนกับพระพุทธศาสนา พุทธศาสนาเรียกเหตุการณ์ดังกล่าวว่า “บุพเพสันนิวาส” สิ่งที่เป็นเหตุให้มนุษย์เกิดมาเป็นคู่และรักกัน พุทธศาสนากล่าวถึงความรักว่ามีเหตุ 2 ประการ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ความรักเกิดด้วยเหตุ 2 ประการ คือ ด้วยการได้อยู่ร่วมกันมาในชาติปางก่อน และด้วยการเกื้อกูล (ช่วยเหลือ) กันในปัจจุบัน เหมือนดอกอุบลเกิดในน้ำ ฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

3.2) พญาแผนในฐานะผู้สร้างสรรพสิ่ง พญาแผนก็มีลักษณะเหมือนพระเจ้าของศาสนาเทวนิยมทั้งหลาย กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ในโลกไม่เชื่อฟังพระองค์หรือละเมิดสัญญาที่พระองค์ให้ไว้ พระองค์ก็จะลงโทษมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ศาสนายูดาห์ เมื่อพระเจ้าสร้างมนุษย์คู่แรกคือ อาดัมและอีวา แล้วให้อยู่ในสวนเอเดนและตรัสสั่งว่า ห้ามกินผลไม้ในสวนคือแอปเปิ้ล แต่ทั้งสองคนละเมิดคำสั่งของพระองค์ ดังนั้น พระองค์จึงสาป ในเรื่องของพญาแผนก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือ พญาแผนก็มีข้อสัญญาไว้กับชาวโลกเหมือนพระเจ้าของศาสนาเทวนิยมอื่นๆ ดังข้อความว่า “เมื่อนั้นยังมีขุนใหญ่ 3 คน ผู้หนึ่งชื่อขุนคาน อยู่สร้างบ้านเมืองลุ่ม กินปลาเห็ดนาเมืองลุ่มกินข้าวเมื่อนั้นแผนจึงใช้ให้มากล่าวแก่คนทั้งหลายว่า ในเมืองลุ่มนี้กินข้าวให้บอกให้หมาย กินแลงกินนาก็ให้บอกแก่แผน ได้กินขึ้นก็ให้ส่งขา ได้กินปลาก็ให้ส่งรอยแก่แผน เมื่อนั้นคนทั้งหลายก็บ่ฟังความแผน แม้นใช้มาบอกสองทีสามทีก็บ่ฟังหันแล” (กรมศิลปากร, 2506) นี่คือ สัญญาที่พญาแผนได้ให้ไว้แก่ชาวโลก เมื่อชาวโลกหรือเมืองลุ่มไม่เชื่อ ไม่ยำเกรง พระองค์ในฐานะพระเจ้าสูงสุดจึงจำเป็นต้องสอนให้พวกเขารู้ฤทธิ์รู้เดชของพระองค์ โดยการบันดาลให้ฝนตกด้วยฤทธิ์ของพระองค์ ดังข้อความว่า “แต่นั้นแผนจึงให้น้ำท่วมเมืองลุ่มลัดเลียง ท่วมเมืองเพียงละลาย คนทั้งหลายก็ฉิบหายมากนักชะแล” (กรมศิลปากร, 2506) นี่คือการลงโทษของพระองค์ที่มีต่อมนุษย์ ในฐานะผู้สร้างต่อผู้ถูกสร้าง

จะเห็นได้ว่า ความเชื่อในเรื่องการสร้างสรรค์เหล่ามวลมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายขององค์ พญาแผนนั้น ได้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับความเชื่อในเรื่องน้ำเต้าปุงขององค์พญาแผน ความเชื่อในเรื่องดวงวิญญาณแห่งชีวิตที่ได้รับมาจากพญาแผน และการที่แผนนั้นได้ทรงมีบัญชาให้แผนหล่อได้มาปั้นใบหน้าและรูปร่างของเหล่ามนุษย์ทั้งหลาย หรือแม้แต่การที่องค์พญาแผนได้ทรงคอยเสด็จลงมาดูแลทุกข์สุขทั้งหลายของเหล่ามวลมนุษย์ เป็นต้น ซึ่งจากความเชื่อทั้งหลายที่ปรากฏอยู่นั้นสามารถที่จะทำให้เชื่อได้ว่าการที่องค์พญาแผนได้ทรงคอยสรรค์สร้างสรรพสิ่งทั้งหลายไว้ให้มีปรากฏขึ้นในพิภพนั้น ก็ด้วยเจตนาเพื่อการที่จะช่วยโอบอุ้มเหล่ามวลมนุษย์ทั้งหลายไว้ให้สามารถมีชีวิตดำรงอยู่ได้ในสากลพิภพนี้ ซึ่งนั่นย่อมที่จะเป็นพระประสงค์สูงสุดขององค์พญาแผนในการสรรค์สร้างมวลมนุษย์ โลกและสรรพสิ่งทั้งหลายตามกระบวนทรรศน์ทางความเชื่อในเรื่องพญา

แผ่นดินในสังคมล้านช้าง ที่เชื่อกันว่าองค์พญาแผ่นดินนั้นก็คือเทพเจ้าสูงสุดผู้ซึ่งทรงเป็นพระผู้ให้กำเนิดแก่เหล่าสรรพชีวิตทั้งหลายโดยรวมไปถึงทุกสรรพสิ่งในสากลพิภพนี้ด้วย

3.3) สภาวะความสัมพันธ์พญาแผ่นดินกับมนุษย์ มนุษย์ในโลกนี้มีความเชื่อหลากหลายรูปแบบ การนับถือธรรมชาตินับเป็นศรัทธาแรกแห่งความเชื่อ ของมนุษย์ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินอกจากนั้นยังมีความเชื่อต่ออำนาจลึกลับ เหนือธรรมชาติเกิดความหวาดกลัว เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์เหนือมนุษย์สามารถให้คุณให้โทษได้จึงเป็นเหตุให้มนุษย์ แสดงพฤติกรรมที่อ่อนน้อมยอมจำนนอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดปลอดภัย จึงกำหนดรูปแบบ ของพิธีกรรมขึ้นตามความเชื่อความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น เพื่อป้องกันภัยพิบัติเหล่านั้น มีการเซ่นสรวงบูชา และประกอบพิธีกรรมต่างๆ กลายเป็นมรดกสืบทอดกันมาจากรากเหง้าแห่งวัฒนธรรมความเชื่อเดิม คือวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องผีวัฒนธรรมพราหมณ์และพระพุทธศาสนา (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2535)

จากการศึกษาเรื่องราวความเป็นมาวิถีการดำเนินชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม สภาพสังคมที่ไทย-ลาว มีความละม้ายคล้ายคลึงกันมีการนับถือผีและผีบรรพบุรุษ และมีความเชื่อว่า ผีแผ่นดินเป็นเสมือนเทพเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสามารถทำลายโลกเมื่อใดก็ได้ผู้วิจัยจึงมีความต้องการศึกษาเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์ และฟื้นฟูพิธีกรรมการบูชาแผ่นดิน ตามความเชื่อ วิถีชีวิตของคนไทย-ลาว ชาวลาวยีสานและชาวเยอซึ่งเป็น ชนกลุ่มน้อยให้คงอยู่สืบไป เนื่องจากปัจจุบันโลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกมิติทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และเทคโนโลยีตลอดจนการรับวัฒนธรรมอื่นเข้ามาแทนที่ ความเชื่อทางวัฒนธรรม การบูชาแผ่นดิน ที่สืบทอดต่อกันมาจากรพบุรุษเริ่มเลือนหายไป การบูชาแผ่นดินในประเพณีบุญบั้งไฟ กลายเป็นการประกวดแข่งขันกันและมีการพนันเข้ามาแทนที่ ความงามด้านวัฒนธรรมในอดีตเริ่มจะลดน้อย ลงไปทุกที่รวมถึงพิธีกรรมความเชื่อบุญประเพณีที่สืบทอดมาจากรพบุรุษแบบดั้งเดิม ก็อาจจะถูกลบเลือน หายไปในที่สุดก็เป็นได้

เทพเจ้าตามทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาการจัดประเภทของเทวดามีจุดมุ่งหมายที่มนุษย์ภูมิและเทวภูมิ มนุษย์ก็เป็นเทวดาได้ในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ต้องรอถึงภพหน้า เรียกว่าเป็นสมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ คือเป็นเทวดาได้ด้วยคุณธรรมอันมีหิริความละอายแก่ใจอันที่จะกระทำชั่ว และโอตตปเปความเกรงกลัวต่อบาปกล่าวคือ มนุษย์ผู้ใดปรับปรุงพัฒนาคุณธรรมและความสามารถของตนอยู่เสมอ มนุษย์ผู้นั้นก็สามารถมีฐานะขึ้นเทียบเท่าหรือสูงกว่าเทวดาได้ เมื่อเปรียบเทียบโดยคุณธรรมและความสามารถทั่วไปแล้วทั้งมนุษย์และเทวดาต่างก็มิได้เท่าเทียมหรือใกล้เคียงกันเป็นระดับเดียวกัน แต่มนุษย์มีวิสัยแห่งการสร้างเสริมปรับปรุงมากกว่า ข้อแตกต่างที่สำคัญจึงอยู่ที่โอกาส กล่าวคือ มนุษย์มีโอกาสมากกว่าในการที่จะพัฒนาคุณธรรมและความสามารถของตน ถ้ามองในแง่แข่งขัน (ทางธรรมไม่สนับสุนนให้มอง) ก็ว่าตามปกติธรรมดา ถ้าอยู่กันเฉยๆ เทวดาทั่วไปสูงกว่าดีกว่าเก่งกว่ามนุษย์ แต่ถ้ามนุษย์ปรับปรุงตัวเมื่อไรก็จะขึ้นไปเทียบเท่าหรือแม้แต่สูงกว่าดีกว่าเก่งกว่าเทวดา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, 2546)

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาแนวคิดเรื่องเทพในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมาทั้งหมดเราสามารถที่จะแบ่งประเภทของเทพหรือเทวดาทั้งในแง่ความหมายและข้อเท็จจริงได้เป็น 3 ประเภทดังต่อไปนี้

1) สมมติเทพสมมติเทพ หมายถึงเทพโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา ผู้ปกครองประเทศรวมทั้งพระเทวีและพระราชกุมาร พระราชา ตามรูปศัพท์หมายถึง ผู้ยิ่งใหญ่คนให้อิ่มเอมใจ หรือผู้ทำให้คนอื่นมีความสุข ความเกี่ยวเนื่องด้วยการปกครองของพระราชาจึงมีความจำเป็นต่อหมู่ชนอย่างยิ่งดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง

ประวัติศาสตร์สังคมและการเมือง มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องการเกิดขึ้นแห่งกษัตริย์ และพระราชาดังข้อความปรากฏในอัครัญสูตร ว่าวาเสฏฐะและการทวาชะ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แลอักษรที่ว่ามหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งแผ่นดินทั้งหลาย ดังนี้ แล อักษรว่า กษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สองเพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้ สุขใจ ได้ โดยธรรม ดังนี้แล อักษรว่า ราชา ราชา จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สาม วาเสฏฐะและการทวาชะ ด้วยประการดังนี้ การบังเกิดขึ้นแห่งพวกกษัตริย์นั้น มีขึ้นได้เพราะอักษรที่รู้กันว่าเป็นของดีเป็นของเกาอย่างนี้แล เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะต่างกันหรือ เหมือนกันจะไม่ต่างกันหรือไม่เหมือนกัน ก็เพราะธรรมเท่านั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากข้อความดังกล่าวมาแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ พระราชา และพระราชวงศ์ใกล้ชิดจัดเป็นสมมติเทพหรือเป็นเทพโดยสมมติ เพราะพระมหากษัตริย์หรือพระราชาไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน ย่อมได้รับการยกย่องเคารพนับถือจากประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครองเสมอมาและพระมหากษัตริย์หรือพระราชาที่ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ด้วยการช่วยเหลือค้ำจุนจัดทุกข์บำรุงสุขประชาชนอย่างกว้างขวางเหมือนเป็นเทพในหมู่มนุษย์

2) อุปัตติเทพ หมายถึง เทพโดยกำเนิด เมื่อกล่าวโดยทั่วๆ ไปแล้วจะเห็นได้ว่า การกำเนิดหรือการเกิด ย่อมมีกับสัตว์ทุกถ้วนหน้าทุกหมู่เหล่า ทั้ง 3 ภูมิ คือ อบายภูมิมนุษยภูมิ และเทวภูมิ เว้นแต่ผู้หลุดพ้นจากกิเลสเป็นพระอรหันตนิพพาน ไม่มีการเกิดใหม่อีก สันภาพสันชาติเท่านั้น นอกจากนั้นยังต้องมีการเกิดใหม่อีกเป็นเทพที่ต้องมีการเกิด เช่นเดียวกับเหล่าสัตว์โลกในภพอื่น แต่มีการเกิดที่แปลกไปจากมนุษย์ การอุบัติขึ้นหรือเกิดขึ้นของเทพ อันสืบเนื่องมาจากมนุษย์ทั้งหลายรวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นที่ได้บำเพ็ญบุญกุศลให้เกิดมีขึ้นในตนและผลบุญกุศลได้นำส่งให้มาอุบัติในเทวโลก ด้วยการผุดขึ้น มีรูปร่างเป็นทิพย์การอุบัติหรือการกำเนิดเป็นเทพจัดเข้าในประเภท โอปปาติกโยนิ คือ เทพผู้ที่จะอุบัติขึ้นหรือผุดขึ้นไม่ต้องนอนในครรภ์มารดาเหมือนดังมนุษย์หรือสัตว์ที่เลี้ยงลูกด้วยน้ำนมทั้งหลาย รวมทั้งไม่ต้องอยู่ในไข่หรือในครรภ์ใด เมื่อเกิดก็จะตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาวทันที จะตั้งอยู่ที่ไหนเป็นเทพประเภทใด ก็ขึ้นอยู่กับกำเพ็ญบุญกุศลมากน้อยเพียงใดซึ่งขึ้นอยู่กับอุปนิสัยปัจจัยของปัจเจกบุคคล ดังพระบาลีว่า

การสร้างบุญกุศลไว้น้อย ไม่สามารถจะมีวิมานของตนเองได้ จึงต้องอุบัติเกิด ณ ที่ ตักของเทพองค์ใด ก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นบุตรธิดาของเทพองค์นั้น สตรีสร้างบุญกุศลไว้ ตายแล้วไปอุบัติขึ้นเหนือแท่นที่บรรทมของเทพองค์ใด ก็ต้องเป็นบริจาริกาของเทพองค์นั้น เมื่อได้สร้างบุญกุศลไว้น้อย มีวาสนาจะได้เป็นเพียงพนักงานตกแต่งประดับประดาอาคารณวิภูษิตเครื่องต้นเครื่องทรงของเทพองค์ใด ก็ย่อมไปอุบัติเกิด ณ ที่ใกล้ๆ แท่นที่บรรทมของเทพองค์ผู้เป็นนาย เมื่อตนได้สร้างบุญกุศลไว้น้อย มีวาสนาจะได้เป็นเพียงเทพประเภทรับใช้เป็นบริวารของเทพผู้มีบุญองค์ใด ก็ย่อมไปอุบัติเกิด ณ ภายในประสาทวิมานของเทพองค์นั้นผู้จะเป็นนาย หากว่าไม่ได้อุบัติเกิดในบริเวณวิมานของเทพองค์ใดทั้งสิ้น แต่อุบัติเกิดในที่ว่างระหว่างแดนต่อแดน ไม่ทราบว่าจะเป็นบริวารของเทพผู้เป็นเจ้าของวิมานไหน ในกรณีนี้องค์จอมเทพมหาคัณห์ผู้ทรงเป็นอธิบดียิ่งใหญ่กว่าทวยเทพทั้งปวงในเมืองสวรรค์ชั้นนั้น ย่อมจะเสด็จมาแล้วทรงทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาคัดสิน วิธีวินิจฉัยคดีของพระองค์ คือ หากเทพที่อุบัติเกิดใหม่นั้นเกิดใกล้วิมานของเทพองค์ใดก็ทรงตัดสินให้เป็นบริวารของเทพองค์นั้น หากว่าทรงอนุমানดูแล้วเห็นว่าสถานที่ที่เทพอุบัติเกิดในหมู่นั้น ตั้งอยู่กึ่งกลางพอดี ก็ทรงดูที่พัศตรของเทพผู้อุบัติใหม่หันหน้าไปทางวิมานของเทพองค์ใด พระองค์ก็ทรงตัดสินให้เป็นบริวารแห่งเทพองค์นั้น (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ 9), 2544) ประเภทของอุปัตติเทพแบ่งตามสถานที่คือ สวรรค์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเทพ ประเภทของสวรรค์ในคัมภีร์โลกศาสตร์ แบ่งเป็น 26 ชั้น โดยแยกเป็นสวรรค์กามาจร 6 ชั้น รูปาวจร 16 ชั้นและ อรูปาวจร 4 ชั้น เหมือนกับในคัมภีร์พระไตรปิฎก ผิดกันแต่คัมภีร์โลกศาสตร์ได้มีการพรรณาลักษณะของสวรรค์ไว้

อย่างงดงาม ด้วยจุดประสงค์ที่จะให้เกิดความชื่นชมเลื่อมใสของสาธุชน เป็นที่ตั้ง (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์), 2534) เมื่อเทพจะมาอุบัติขึ้นในชั้นใดชั้นหนึ่งก็ย่อมอุบัติขึ้นเพราะคุณธรรมของตน และเทพที่จะอยู่ชั้นเดียวกันได้นั้นก็ต้องมีคุณธรรมในระดับเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน

3) วิสุทธิเทพ หมายถึง เทพโดยความบริสุทธิ์ คือท่านผู้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย สำหรับพระพุทธเจ้าแม้จะเป็นวิสุทธิเทพ แต่ก็จัดว่าเป็นเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหมด ดังข้อความว่า “พระผู้มีพระภาคเป็นเทพ เป็นเทพยิ่งกว่าสมมติเทพ กว่าอุปัติเทพ และกว่าวิสุทธิเทพทั้งหลาย” (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ 9), 2544) และ “บรรดาสัตว์ทั้งปวงที่ไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า มีห้าเท้า มีรูปร่าง ไม่รูปร่าง มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ท่านกล่าวว่า พระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

สรุปได้ว่า พุทธปรัชญาแบ่งประเภทของเทพออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) สมมติเทพ เทพโดยสมมติขึ้น คือ โดยสมมติมนุษย์ผู้มีบุญบารมีมาก ๆ เช่น พระราชาหรือพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น (2) อุปัติเทพเทพโดยกำเนิด คือ ผู้ที่กำเนิดบนสวรรค์ ได้แก่ สวรรค์กามาจร 6 ชั้น รูปาวจร 16 ชั้นและ อรูปาวจร 4 ชั้น (3) วิสุทธิเทพ หมายถึง เทพโดยความบริสุทธิ์ คือท่านผู้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า

วิเคราะห์พญาแผ่นดินตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท

1) สถานะของพญาแผ่นดินยุคก่อนพุทธปรัชญา

ความเชื่อต่อเรื่องอำนาจลึกลับหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ปราภฏการณ์ทางธรรมชาติ วิญญาณและเทพเจ้า ความเชื่อเหล่านี้เกิดขึ้นมาพร้อมกับการพัฒนาขึ้นทางปัญญาของมนุษย์ มนุษย์ยุคแรกเกิดขึ้นพร้อมกับการดำเนินชีวิตให้อยู่รอดด้วยการใช้สัญชาตญาณเป็นหลัก ต่อมามนุษย์ได้มีพัฒนาการทางด้านปัญญาขึ้นทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เริ่มเปลี่ยนไป มนุษย์เริ่มสังเกตเห็นปรากฏการณ์ต่างๆ ที่อยู่แวดล้อมรอบตนเองเช่นผ่าโบราณในอินเดีย เช่นผ่าเนกรีโต หรือพวกเงาะ รู้จักประดิษฐ์ เครื่องมือในการล่าสัตว์มีการพัฒนามาใช้เป็นลูกดอกอาบยางน่องเป็นอาวุธ รู้จักบูชาต้นไม้เพราะพวกเขาเชื่อว่าวิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วจะมาสิงอยู่ อีกเผ่าคือเผ่าโปรโตออสเตรลอยด์รู้จักการเพาะปลูกไม้เก็บผลไม้กินเหมือนพวกเนกรีโต และเชื่อว่ามิวิญญาณล่องลอยอยู่เมื่อคนตายไป แต่พวกเขาได้พัฒนาความคิดเกี่ยวกับวิญญาณขึ้นไปอีกว่า วิญญาณนั้นต้องไปเกิดใหม่ ด้ายการล่องลอยไปเข้าร่างใหม่พัฒนาการด้าน การพัฒนาทางปัญญาของมนุษย์ค่อยพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องจากอีกยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง ความเชื่อของทั้ง 2 เผ่า ได้พัฒนาต่อจากพวกดราวิเดียนเผ่าดราวิเดียนเป็นชนเผ่าที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมมาก เพราะพวกเขาอาศัยกันอยู่ตามฝั่งแม่น้ำ เช่น ตามแถบชายฝั่งแม่น้ำสินธุ หลักฐานที่สำคัญที่ยืนยัน คือ การขุดพบอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ 2 แห่ง ที่ตำบลโมहनโชทาโร ในจังหวัดลักขณา แคว้นสินธุ และพบอีกแห่งหนึ่งที่ฮาร์ปปา ในจังหวัดมอนตโกเมอรี แคว้นปัญจาบ เมืองที่ขุดพบนี้ได้สร้างทับถมกันถึง 7 ชั้น ชั้นล่างสุดนักประวัติศาสตร์ประมาณการว่ามีอายุประมาณ 5,000 ถึง 6,000 ปี และเมืองของพวกดราวิเดียนเป็นเมืองที่สร้างขึ้นอย่างมีแบบมีแปลน แต่บ้านเรือนสร้างแบบง่ายๆ มุงเน้นประโยชน์ใช้สอยสถาปัตยกรรมจึงเป็นแบบง่ายๆเผ่าดราวิเดียนก็มีความเชื่อแบบคนโบราณทั่วๆ ไป คือเชื่อถือในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติทั่วไป เช่น ฤๅติ เทวดา ต้นไม้ ภูเขาสูง โดยพวกเขาเชื่อว่าในธรรมชาติเหล่านี้จะต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจลึกลับอยู่เบื้องหลัง ซึ่งสามารถบันดาลให้เกิดภัยพิบัติต่างๆขึ้น ต่อมาสิ่ง

ศักดิ์สิทธิ์ที่ก่อให้เกิดภัยพิบัติต่างๆ เหล่านั้นพวกตราวิเดียนสรุปลงไปว่าคือพระเจ้า (พระนรินทร์ สีลโตโซ, 2561)

ที่กล่าวมานี้คือพัฒนาการเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องศาสนาปรัชญาของโลกฝั่งตะวันออก โดยมีอินเดียเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาปรัชญาทั้งหมดในแถบนี้ทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมทั้งในประเทศไทยด้วย ประเทศไทยก็มีความเชื่อเรื่องวิญญาณสืบทอดมาจากบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏในประเพณีการฝังศพของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์บริเวณบ้านเชียง พบว่า มีภาชนะดินเผาสำหรับบรรจุเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับต่างๆ รวมไปถึงศพซึ่งเชื่อว่า ผู้ตายนั้นแท้จริงยังไม่ตาย แต่จะกลับฟื้นคืนชีวิตมาจึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือ เครื่องใช้ไว้ด้วย แสดงถึงความเชื่อเรื่องวิญญาณของชุมชนโบราณและในยุคต่อมาชนเผ่าไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ และอำนาจเหนือธรรมชาติชัดเจนมากขึ้นความเชื่อเกี่ยวกับผีบางเทวดานั้นฝังแน่นอยู่กับจิตสำนึกของคนไทยตั้งแต่อดีตมานาน

ความเชื่อของบรรพบุรุษไทยกับความเชื่อของชนเผ่าอินเดียโบราณเป็นความเชื่อพื้นฐานของศาสนาประเภทเทวนิยม คือเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของปรากฏการณ์ธรรมชาติ วิญญาณ เทพเจ้า จากนั้นก็พัฒนาเป็นแนวคิดเรื่องการสร้างโลก สร้างสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ และเรียกผู้สร้างเหล่านั้นว่าเทพเจ้าบ้าง พระเป็นเจ้าบ้าง พระเจ้าบ้าง ในอินเดียเรียกว่าพระพรหม ส่วนบรรพบุรุษของไทยความเชื่อได้พัฒนามาเป็นเทพเจ้าสูงสุดชื่อว่า แถน เทพเจ้าองค์นี้มีลักษณะเป็นเทพผู้สร้างโลกสร้างมนุษย์และสรรพสิ่งเช่นเดียวกัน และแถนตามความเชื่อของไทยมี 2 ประเภท คือ แถนหลวง (กรมศิลปากร, 2506) เป็นเทพเจ้าสูงสุดผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง และ แถนบริวาร หมายถึง เทพเจ้าที่เป็นบริวารของแถนหลวงแถนบริวารแบ่งตามหน้าที่ได้ 8 ประเภท คือ (1) แถนหล่อ (2) แถนแต่ง (3) แถนถม (4) แถนคำ (5) แถนซัง (6) แถนแพน (7) แถนลม (8) แถนแนน แถนบริวารทั้ง 8 นี้มีหน้าที่คอยกระทำตามคำสั่งของแถนหลวง เช่น แถนหล่อมีหน้าที่หล่อรูปร่างหน้าตาของมนุษย์แต่ละคนให้ต่างกันในตอนลงไปเกิดเป็นมนุษย์ เป็นต้น (ภิรณัย โชติกันตะ, 2531)

ดังนั้น พญาแถนยุคก่อนพุทธปรัชญา เกิดขึ้นจากความเชื่อเดิมของมนุษย์ในยุคโบราณ ที่เชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ฝนตก พายุร้อน พายุหนาว เป็นต้น เชื่อเรื่องวิญญาณของบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว และเทพเจ้าในบรรดาเทพเจ้านี้ก็ยกเทพเจ้าองค์หนึ่งให้เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่กว่าเทพองค์อื่น เป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ และสร้าง สรรพสิ่ง

2) สถานะของพญาแถนในยุคพุทธปรัชญา

แนวคิดเรื่องพญาแถนในยุคก่อนพุทธปรัชญาเกิดขึ้นจากความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่หลังปรากฏการณ์ธรรมชาติรวมถึงวิญญาณของบรรพบุรุษและพัฒนาขึ้นเป็นเทพเจ้าหรือพระเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งหลาย แนวคิดเรื่องพญาแถนเป็นความเชื่อเดิมของชาวจีนในสิบสองปันนา ชาวไทยใหญ่ในพม่า ชาวไทยภาคเหนือ ภาคอีสาน และประชาชนในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ฉะนั้น พญาแถนคือพระเจ้าสูงสุดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว (ภิรณัย โชติกันตะ, 2531) ต่อมาพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนไทย ลาว และพม่า แต่ความเชื่อเรื่องแถนก็ยังคงอยู่คู่กับคนไทยในภาคเหนือและภาคอีสาน จะเห็นได้จากวรรณกรรม นิทานพื้นบ้านหลายๆ เรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของความเชื่อเรื่องแถน ดังที่ ทองสืบทศุภะมาร์ค ได้กล่าวถึงนิทานเรื่องขุนบรม ว่า ไม่เป็นเพียงวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมของชาวท้องถิ่นอีสานเรื่องแถนเท่านั้น แต่ยังเชื่อว่า นิทานขุนบรมเป็นเอกสารที่บันทึกเป็นลายลักษณ์ ที่มีอายุเก่าแก่ “ในพงศาวดารลาว ส่วนของคำอธิบายของผู้แต่งพงศาวดาร กล่าวว่า นิทานขุนบรมอัน เป็นหนังสือพื้นเมืองล้านช้างแต่งขึ้นเป็นครั้งแรก ในสมัยพระเจ้าวิสุทธราช ประมาณ พ.ศ. 2403” (ทองสืบทศุภะมาร์ค, 2528) จะเห็นได้ว่าแม้พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทยและเจริญรุ่งเรือง แต่ความเชื่อเรื่องแถนนั้นยังอยู่

เพราะพุทธศาสนาหรือพุทธปรัชญาไม่ได้หักล้างความเชื่อเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้วทั้งหมดแต่พุทธปรัชญาปฏิเสธหลักความเชื่อเหล่านั้นแค่บางประเด็น เช่นประเด็นพระเจ้าสร้างโลก ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภคคะว่า

ภคคะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้าง พระพรหมเป็นผู้สร้าง เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ทราบว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพรหมเป็นผู้สร้าง จริงหรือ สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วยืนยันว่า เป็นเช่นนั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่านประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพรหมเป็นผู้สร้าง มีความเป็นมาอย่างไร สมณพราหมณ์ถูกเราถามแล้วตอบไม่ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ส่วนประเด็นการมีอยู่ของเทพหรือเทวดานั้นพุทธปรัชญาไม่ได้ปฏิเสธ และได้ให้ความหมายของเทพหรือเทวดาใหม่ เช่น พรหมคือเทวดาประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและได้มานสมาบัติตั้งแต่ฌานที่ 1 จน ถึงฌานที่ 4 และตายลงในขณะที่ฌานไม่เสื่อมจะไปเกิดเป็นพรหมในสวรรค์ชั้นพรหมโลก แต่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นไหนก็ขึ้นอยู่กับระดับของฌานของแต่ละคน การกำเนิดของพรหมเป็นแบบโอปปาติกะ คือ เกิดผุดขึ้นเช่นเดียวกับเทวดา โดยมีลักษณะเสวยรูปอันสมบูรณ์ในเวลาอุบัติขึ้น เมื่ออุบัติขึ้นจะเท่ากับคนหนุ่มที่มีอายุได้ 16 ปี ทรงเครื่องประดับอันงดงามสถิตอยู่ในวิมานของตน การที่จะถือกำเนิดเป็นพรหมได้นั้น เป็นผลมาจากกุศลกรรมอันเกิดจากการเจริญสมถภาวนาจนสำเร็จฌานสมาบัติหรือวิกขัมภณวิมุตติ สำเร็จเป็นฌานลาภบุคคลหรืออภิญญาลาภบุคคล เมื่อดับชีพจากโลกนี้แล้วโดยฌานสมาบัติไม่เสื่อมคลายเสียก่อนก็จะไปบังเกิดในพรหมโลกด้วยอำนาจฌาน (พระมหาโสฬส ชนุตตโม, 2559) พรหมโลกหรือที่อยู่ของพรหมแบ่งออกเป็นรูปพรหม 16 ชั้น อรูปพรหม 4 ชั้น เป็นต้น

ดังนั้น แนวคิดเรื่องพญาแถนในยุคเริ่มต้นของพุทธปรัชญาเถรวาทจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อนี้ยังมีอยู่อย่างเหนียวแน่นในสังคมของชาวไทยภาคอีสานและภาคเหนือถึงแม้บทบาทหน้าที่ของพญาแถนจะลดลงจากเทพเจ้าผู้สร้างมาเป็นเทพผู้สร้างอุดมสมบูรณ์ให้กับโลกมนุษย์ คือเป็นเทพแห่งฝนผู้คอยทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลทำให้พืชพันธุ์ของมนุษย์เก็บเกี่ยวผลผลิตอย่างสมบูรณ์ เหตุที่ทำให้แนวคิดของพุทธปรัชญาและแนวคิดเรื่องพญาแถนดั้งเดิมสามารถอยู่ด้วยกันในสังคมได้ เพราะพุทธปรัชญามีแนวคิดเรื่องเทพหรือเทวดาแนวคิดเรื่องสวรรค์ แต่แตกต่างกันที่รายละเอียดเท่านั้น

3) พญาแถนตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท

พญาแถนในยุคก่อนพุทธกาลและในยุคพุทธกาลมีสถานะเป็นอย่างไรก็ได้ทราบแล้วในลำดับต่อไป จะได้ทำการวิเคราะห์พญาแถนตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาทว่าพญาแถนมีสถานะคล้ายเทพเทพองค์ใด ดังได้กล่าวแล้วว่าฐานะของแถนในยุคก่อนพุทธปรัชญานั้น แถนมีอยู่ 2 ประเภท คือแถนหลวงและแถนบริวาร แถนหลวงมีสถานะเป็นพระเจ้าสูงสุดผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ และสรรพสิ่งต่างๆ ส่วนแถนบริวารมีหน้าที่ทำตามคำสั่งของแถนหลวง ครั้นถึงยุคที่พุทธปรัชญารุ่งเรืองในแถบประเทศไทยและประเทศลาว สถานะของแถนก็เปลี่ยนไปเนื่องจากการปรับหรือประยุกต์ให้เข้ากับแนวคิดเรื่องเทพและเรื่องสวรรค์ตามแนวคิดของพุทธปรัชญาทำให้สถานะของแถนจากเทพเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งกลายมาเป็นเทพผู้สร้างความสงบสุขและความอุดมสมบูรณ์ให้กับมนุษย์บนโลก

พญาแถนมีสถานะคล้ายเทพองค์ใดตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท ในยุคที่พุทธปรัชญารุ่งเรืองในภาคอีสานและภาคเหนือของไทยนั้น ข้อมูลหนึ่งที่จะนำมาใช้วิเคราะห์คือ ข้อมูลจากแนวคิดในวรรณกรรมประเภทนิทานของท้องถิ่น เช่น นิทานเรื่องขุนบรมและพญาคันคาก ในนิทานเรื่องขุนบรมได้

กล่าวถึงแผนยุคที่พุทธปรัชญารุ่งเรืองในถิ่นอีสานว่า ในยุคนี้ความแนวคิดเรื่องเทพ เรื่องสวรรค์ของพุทธปรัชญา ได้ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องแกนเดิมของคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นนิยายปรัมปรา พญาแสนจึงกลายเป็นเทพตามแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท คือ แกนหลวง คือ พระอินทร์ โดยมีท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 และวิษณุเทพ เป็นแกนบริวาร (ธนุพล ไชยสินธ์, 2524) นิทานเรื่อง พญาคันคากได้กล่าวถึงพญาแสนในแง่ที่ไม่ดีในทางตรงกันข้ามพญาคันคาก (คางคก) ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีรูปร่างน่าเกลียดกลับมีคุณธรรม มีเมตตา มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างพากันมุ่งความสนใจไปที่คันคาก กราบไหว้บูชาพญาคันคาก เสมือนหนึ่งเป็นเทพที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างก็ลืมนึกถึงไหว้แสน เป็นเหตุให้ พญาแสนโกรธแค้น จึงสั่ง ห้ามพวคนาคมิให้เล่นน้ำอำนวยฝนแก่โลกมนุษย์ ทำให้ฝนไม่ตกติดต่อกันมานานถึง 7 ปี การที่แสนละเลยต่อหน้าที่และยังสั่งห้ามมิให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติหน้าที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่มนุษย์นั้น (ผ่าน วงษ์อ้วน, 2525) แนวคิดในเรื่องพญาคันคากนี้ตรงกับแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาทคือเทพในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ซึ่งสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติเทพผู้พระราชปกครองเช่นเดียวกับชั้นอื่นๆ มีเทวดาผู้ปกครอง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่เป็นเทวดา 1 ฝ่ายที่เป็นมาร 1 แต่มีชื่อเหมือนกันคือ ท้าวปรนิมมิตวสวัตติ ทั้ง 2 ฝ่ายจะแยกกันอยู่คนละส่วนสวรรค์ฝ่ายเทวดามีเรื่องราวปรากฏน้อยมาก ส่วนฝ่ายมารมีเรื่องราวกล่าวถึงในคัมภีร์พระพุทธานุสาสนามาก เพราะมักสร้างความพระพุทเจ้าตั้งแต่ก่อนออกผนวชตราบจนปรินิพพานตลอดถึงคอยรังควานพุทธบริษัทอีกไม่น้อย

ดังนั้น สถานะของพญาแสนว่าเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับเทพองค์ใดตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท จากวรรณกรรมประเภทนิทานของท้องถิ่น เช่น นิทานเรื่องขุนบรมและพญาคันคาก สรุปได้ 2 ประเด็นดังนี้

1. ประเด็นที่กล่าวถึงแกนหลวงกับแกนบริวาร สรุปได้ว่า พระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์คือแกนหลวงหรือพญาแสนและท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ราชาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นแกนบริวาร
2. ประเด็นที่กล่าวถึงแสนในด้านดีและด้านร้าย เทียบได้กับ ท้าวปรนิมมิตวสวัตติ ราชาผู้ปกครองเทพในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ซึ่งสวรรค์ชั้นนี้มีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี ซึ่งพญาแสนที่ปรากฏในนิทานทั้งสองเรื่องนี้ก็มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี

สรุป

พญาแสนยุคก่อนพุทธปรัชญา เกิดขึ้นจากความเชื่อเดิมของมนุษย์ในยุคโบราณ ที่เชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ฝนตก พายุร้อน พายุหนาว เป็นต้น เชื่อเรื่องวิญญาณของบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว และเทพเจ้าในบรรดาเทพเจ้านี้ก็ยกเทพเจ้าองค์หนึ่งให้เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่กว่าเทพองค์อื่น เป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ และสร้าง สรรพสิ่ง แนวคิดเรื่องพญาแสนในยุคเริ่มต้นของพุทธปรัชญาเถรวาทจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อนี้ยังมีอยู่อย่างเหนียวแน่นในสังคมของชาวไทยภาคอีสานและภาคเหนือถึงแม้บทบาทหน้าที่ของพญาแสนจะลดลงจากเทพเจ้าผู้สร้างมาเป็นเทพผู้สร้างคุณความดีให้กับโลกมนุษย์ คือเป็นเทพแห่งฝนผู้คอยทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลทำให้พืชพันธุ์ของมนุษย์เก็บเกี่ยวผลผลิตอย่างสมบูรณ์ เหตุที่ทำให้แนวคิดของพุทธปรัชญาและแนวคิดเรื่องพญาแสนดั้งเดิมสามารถอยู่ด้วยกันในสังคมได้ เพราะพุทธปรัชญามีแนวคิดเรื่องเทพหรือเทวดา แนวคิดเรื่องสวรรค์ แต่แตกต่างกันที่รายละเอียดเท่านั้น

การวิเคราะห์สถานะของพญาแสนว่าเทียบได้กับเทพองค์ใดตามแนวคิดเรื่องเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท จากวรรณกรรมประเภทนิทานของท้องถิ่น เช่น นิทานเรื่องขุนบรมและพญาคันคาก สรุปได้ 2 ประเด็นดังนี้

- 1) ประเด็นที่กล่าวถึงแถบหลวงกับแถบบริวาร สรุปได้ว่า พระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์คือแถบหลวงหรือพญาแผ่นดินและท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ราชาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นแถบบริวาร
- 2) ประเด็นที่กล่าวถึงแถบในด้านดีและด้านร้าย เทียบได้กับ ท้าวปรนิมิตตวสวัตติ ราชาผู้ปกครองเทพในสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติ ซึ่งสวรรค์ชั้นนี้มีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี ซึ่งพญาแผ่นดินที่ปรากฏในนิทานทั้งสองเรื่องนี้ก็มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2506). ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2535). ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ประสานงานการพัฒนาการแพทย์และเภสัชกรรมไทย.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2530). คติชาวบ้าน. เอกสารประกอบการศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน. มหาสารคาม: ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ดนุพล ไชยสินธ์. (2524). ขุนบรม. เลย: วิทยาลัยครูเลย.
- ทองสีบ ศุภะมาร์ค. (2528). พงศาวดารลาว. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา.
- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. (2535). ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2530). วัฒนธรรมพื้นบ้าน: ความเชื่อ. กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ผ่าน วงษ์อ้วน. (2525). พญาคนคาก. ศูนย์วัฒนธรรม วค. มหาสารคาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
- พระนรินทร์ สีสเตโช. (2561). การวิเคราะห์พัฒนาการแนวคิดเรื่องพรหมในยุคพระเวทและยุคอุปนิษัท. สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ 9). (2544). ภูมิวิลาสินี, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.9) 29 เมษายน 2544. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท..
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์). (2534). นรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาโสฬส ชนุตตโม. (2559). ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพรหมณ์ในปรัชญาเวทตามทฤษฎีพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระยาประชาภิจักรจักร. (2507). พงศาวดารโยนก. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- ภรินัย โชติกันตะ. (2531). นิยายปรัมปราเรื่องแถบ: วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2521). นิทานเรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่และประเพณีบุญบั้งไฟ. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ.

สุเทพ ไชยจันทร์. (2556). ภูไทลูกแณ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

_____. (2557). นิทานพญาแณ แก่นตำนานอาเซียน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

อุดม บัวศรี. (2546). วัฒนธรรมอีสาน. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.